

БРОНЗОВІ КАЗАНИ У ВЕРХІВ'І ДНІСТРА

1952 року відомий німецький археолог Геро фон Мерхарт у своїй, тепер уже класичній, роботі, присвяченій бронзовому начинню епохи полів поховань та раннього гальштату, виділив “дністрянську групу” металевих казанів з хрестоподібним кріпленням для ручок [von Merhart, 1952, s. 12], репрезентовану на той час знахідками із Кунисовиць, Неділиськ та Озерян [Żurowski, 1949, s. 164, 167-169]. Стосовно походження цієї специфічної групи бронзових речей висунуто дві гіпотези. Згідно з першою із них, згадані вище вироби своїм походженням завдячують бронзоліварним майстерням Північної Італії [Бандрівський, 1994, с. 116-119, там і інша література]. Інша гіпотеза пояснює появу бронзових казанів у Верхньому Подністрів'ї діяльністю або впливами “угорських” бронзоліварних осередків доби пізньої бронзи [Patay, 1990, s. 27, там і дальша література].

У 1993 р. опубліковано новий скарб, до складу якого входив і один бронзовий казан із хрестоподібним кріпленням для ручок [Войнаровский, Смирнова, 1993]. Скарб із Волоки виявився дуже цікавим і важливим для вирішення проблем типології, хронології та походження згаданої вище дністрянської групи бронзових казанів. Враховуючи це, а також нові дослідження теми, автор вирішив ще один раз повернутися до проблеми бронзових казанів.

Каталог

Сьогодні на досліджуваній території відомо дев'ять казанів із чотирьох скарбів. Вони походять із наступних місць:

1. с. *Волока*, Глибоцький р-н, Чернівецька область.

У 1987 р. під час будівельних робіт в ур. Цурч на глибині близько 2 м знайдено скарб бронзових речей. Він складався із бронзового казана, в який було вкладено 7 одноушкових кельтів.

Бронзовий казан зберігся досить погано, він дещо деформований. Нижня, придонна частина пошкоджена, обгоріла місцями до червоного кольору. Тулуб округлений, вінця загнуті до середини. Дно ввігнуте, із слідами латання. Кріплення ручок хрестоподібні, подвійні, спарені, прикріплені до стінки заклепками із круглими, злегка опуклими голівками, частково пошкоджені. Ручки скручені, з гачкоподібними кінцями. Казан орнаментований круглими поглибленнями, що утворюють вузьку смугу під вінцями, яка складається з п'яти паралельних рядів заглиблень. Діаметр вінця 23 см, висота 16 см, товщина стінки – 1,5 мм. Тип В1 (рис. 1, 1) [Войнаровский, Смирнова, 1993, с. 183. рис. 1,1].

2 с. *Кунисівці*, Городенківський район, Івано-Франківська область. У 1890 р. на віддалі 76 м від правого берега Дністра на глибині 0,9 м від сучасної поверхні знайдено скарб, який включав п'ять вкладених один в один бронзових казанів. Тут же виявлено уламки товстостінної глиняної посудини. Знахідка потрапила до Відня, де зберігається по сьогоднішній день.

Казан № 1. Форма корпусу біконічна, кріплення ручок хрестоподібні, подвійні, роздільні; ручки (дві) дугоподібні, тордовані, із гакоподібними кінцями, що нагадують голову і шию птаха; дно кругле, на низькому кільцеподібному піддоні. Тип В 2а (рис. 1, 7).

Казан № 2. Тіло кругле, дно сильно пошкоджене; кріплення ручок хрестоподібні, подвійні, спарені, з довгими пластинами та конусовидними заклепками; ручки гладенькі, з гакоподібними кінцями; орнаментация складається із паралельних гравірованих ліній і напівдуг під вінцями та рельєфних витиснутих із середини різного розміру напівсфер, які утворюють композицію із човнів з кінцями у формі пташиної голови і концентричних кіл, котрі символізують сонячний диск; діаметр вінця 29 см, максимальний діаметр тіла 34,5 см, висота 14,7 см, діаметр денця – 13,5 см, товщина бляхи 0,2 см. Тип В1 (рис. 1, 2,4).

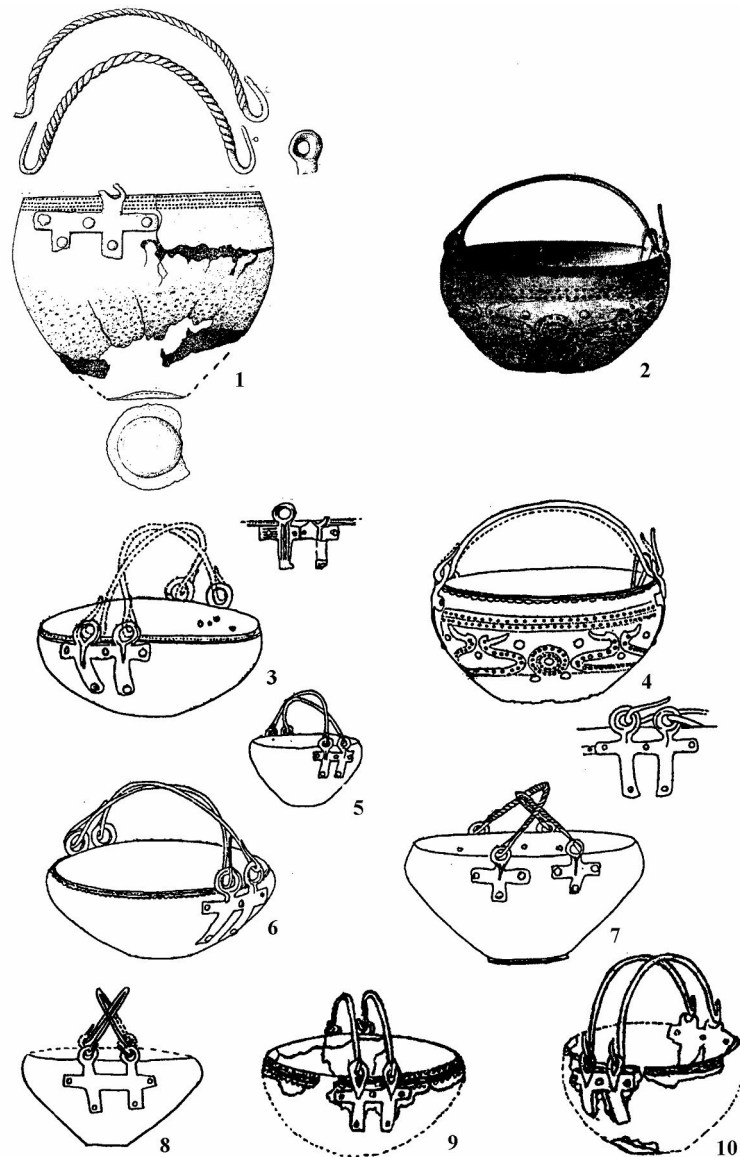

Рис. 1. Бронзові казани з верхів'я Дністра (за Т. Сулімірським, Л. Козловським, К. Журовським, В. Войнаровським і Г. Смирновою, Л. Крушельницькою та М. Бандрівським з доповненнями)
 1 – Волока; 2-7 – Кунисівці; 8 – Неділиська; 9-10 – Озеряни
 Fig. 1. Bronze pots from Upper Dnister (by T. Sulimirskyj, L. Kozlowskyj, K. Zhurovskyj, V. Voinarovskij, G. Smirnova, L. Krushelnyts'ka, M. Bandrivs'kyj with addition)
 1 – Voloka; 2-7 – Kunysivtsi; 8 – Nedilys'ka; 9-10 - Ozerjany

Казан № 3. Корпус конусоподібний; кріплення ручок хрестоподібні, подвійні, спарені; самі ручки гладенькі, з гачкоподібними кінцями; дно плоске; під вінцями орнамент із гравірованих паралельних ліній і напівдуг. Діаметр вінець 26,5 см, висота – 11 см. Тип В 1 (рис. 1, б).

Казан № 4. Підконусоподібної форми із хрестоподібним, подвійним, спареним кріпленням ручок; останні гладенькі, з гачкоподібними кінцями; під вінцями орнамент із гравірованих паралельних ліній, оперезаних знизу і зверху пунктирними лініями. Діаметр вінець – 22,5 см, висота – 12,5 см. Тип В 1 (рис. 1, а).

Казан № 5. Округлої форми; кріплення хрестоподібні, подвійні, спарені; ручки не збереглися. Під вінцями гравірований орнамент із пунктирної лінії, паралельних ліній і напівдуг. Діаметр вінець – 22 см, висота – 8,3 см. Тип В 1 (рис. 1, 5) [Sulimirski, 1938, s. 260, tab. 11:1-5; Żurowski, 1949, s. 167, tab. XXX: 2, 3, 4, 6, 7; Angeli, 1962, s. 307-311, tab. 1-4; Бандрівський, 1994, с. 116, 118; 1999, рис. 4; Patay, 1969, s. 181-190, abb. 16; Kozłowski, 1939, s. 55, tab. XVI: 1-4].

3. с. *Озеряни*, Тлумацький район, Івано-Франківська область.

У 1876 р. в ур. Троян під час оранки були знайдені рештки двох бронзових казанів та фрагменти бронзової чарки. Від казанів збереглися лише верхні частини з кріпленнями для ручок і самі ручки (по дві на кожному). Казани, ймовірно, мали округле тіло й під краєм вінець були орнаментовані. Перший – п'ятьма паралельними лініями, другий – такими самими лініями, які зверху і знизу оперезані короткими карбованими напівдугами. Котел № 1: діаметр вінець приблизно 26 см (рис. 1,9), котел № 2, діаметр вінець приблизно 20 см (рис. 1,10). Обидва – тип В 1 [Sulimirski, 1938, s. 260; Żurowski, 1949, s. 167, tab. XXX: 2, 3, 4, 6, 7; von Merhart, 1952, s. 63].

4. с. *Неділиська*, Перемишлянський район, Львівська область. Скарб, до складу якого входила значна кількість бронзових і залізних речей, знаходився в музеї Любомирських. Разом із бронзовими кельтами, ножами, кільцями, підвісками, фібулою, фрагментами чарки, сітули, браслетів тощо, скарб включав і бронзовий казан. Останній дуже пошкоджений – збереглася лише частина стінки, одне подвійне хрестоподібне кріплення для ручок і кільце іншого, одна ціла ручка й половина другої. Краї посудини злегка нахилені досередини, дно кругле, ввігнуте. Максимальний діаметр тіла казана приблизно 30 см, висота – приблизно 14 см. Тип В 1 (рис. 1, 8) [Sulimirski, 1938, s. 255-252; Żurowski, 1949, s. 168-169, tab. XXX, 1; Крушельницька, 1985, рис. 25: 1-8, 10-27].

Типологія

У плані типології бронзові казани Верхнього Подністрів'я поділяються на дві групи: казани із хрестоподібним спареним подвійним кріпленням для ручок і округлим або конусоподібним тілом та казани з відокремленим подвійним хрестоподібним кріпленням, біконічним тілом та кільцеподібним піддоном. Згідно з класифікацією Г. фон Мерхарта [von Merhart, 1952, s. 4-15], перші з них належать до типу В 1, другі – В 2а. Із досліджуваних тут виробів до типу В 1 відносяться казани із Волоки (рис. 1, 1), чотири з п'яти казанів із Кунисовиць (рис. 1, 2, 7), Озернян (рис. 1, 9,10) та Неділиськ (рис. 1, 8).

Правда, автори публікації скарбу із Волоки, посилаючись на форму і профіль тіла та дна казана, як на основні критерії виділення різних типів казанів, віднесли його до типу С (за Мерхартом) [Войнаровский, Смирнова, 1993, с. 183]. Однак, безпосереднє знайомство із казаном у фондах Чернівецького краєзнавчого музею показало, що він повністю вкладається у типологічні критерії казанів типу В1. Цікавим моментом, пов'язаним із цією знахідкою, є те, що вона поєднує окремі типологічні ознаки, характерні для казанів різних типів. Так, тордовані ручки частіше зустрічаються на казанах типу В 2 і С, а орнамент із круглих заглиблень під вінцями – на виробах типу А. Проте, основні типологічні ознаки дозволяють впевнено зараховувати цей казан до типу В1.

Хронологія

Питання хронології бронзових казанів верхів'я Дністра донині залишається дискусійним, а, між тим, від його вирішення в значній мірі залежить і вирішення загальних проблем історичного плану.

За винятком скарбу з Кунисовець, який складався виключно з бронзових казанів, три інших (Волока, Неділиська, Озеряни) включали різні категорії металевих виробів, що значно розширяє наші можливості точно датувати ці знахідки. До скарбу із Волоки, окрім казана типу В 1, входило ще сім бронзових однушkových кельтів [Войнаровский, Смирнова, 1993, рис. 1, 2-8]. Останні належать до різних типів, кожен з яких має докладні аналогії на території Карпатського басейну. Але якщо кельти східнокарпатського типу із ввігнутою втулкою мають широкий часовий діапазон побутування, то три кельти з рівною, потовщеною втулкою, орнаментовані комбінаціями з реберцят виступають характерною формою ІV ступені скарбів Карпатського басейну (за Хр. Пер), яка відповідає періоду НаВ І (за Мюлером-Карпе) [Pare, 1998, s. 364, abb. 32, 1-8, anm.129]. Цим же часом датує кельти вказаного типу і Т. Кеменцеї [Kemenczei, 1996, s.78,84], хоч, слід зауважити, що з'являються вони уже в попередній час [Mozsolicz, 1985, s. 36-37; Kemenczei, 1996, s. 78]. Сам

казан типу В1 теж виступає як характерна форма періоду НаВ1 [Patay, 1990, s. 26-27; 1996, s. 408-409; Kemenczei, 1996, s. 80; Page, 1998, s. 361]. В якості найближчих аналогій (за формою тіла, кріпленням для ручок, ручками, орнаментациєю, розмірами) слід назвати казани, знайдені на сході Угорщини – Гайдубесермень і Гойдусоват [Patay, 1990, taf. 4,7; 9, 12]. Обидва датуються періодом НаВ1. Правда, стосовно казана із відомого скарбу Гойдубесермень Пал Патаї зауважує, що він міг потрапити в землю на рубежі періодів НаВ1 / НаВ2. Цей казан, як, до речі, і волоцький зразок, був у вжитку тривалий час (його латали) й, до того ж, одна з його ручок тордована, що характерно для пізніших казанів (тип В2а, В2в, С) [Patay, 1990, s. 26]. Ймовірно, що і казан із Волоки, який повинен датуватися періодом На В1, потрапив до землі наприкінці вказаного періоду або на початку періоду На В2*, але аж ніяк не на рубежі періодів НаВ3 / НаС, як про це писалося в його першій інтерпретації [Войнаровский, Смирнова, 1993, с. 185].

Іншим важливим для датування бронзових казанів “дністрянської групи” є скарб із Неділиськ [Sulimirski, 1938; Żurowski, 1949, s. 168-169; Крушельницька, 1985, с.81, 83, рис. 25, 1-8, 10-27], датування якого теж викликає дискусії у дослідників [Войнаровский, Смирнова, 1993, с.185]. М. Бандрівський і Л. Крушельницька, наголошуючи на тому, що хоча скарб включав різночасові предмети, час його зариття в землю визначали періодом НаВ1 [Крушельницька, 1985, с. 83; Бандрівський, Крушельницька, 1998, с. 227]. На наш погляд, наявність залізних виробів у комплексах бронзових скарбів може бути важливим хронологічним показником, але не в усіх випадках. У світлі того, що на сьогодні залізні вироби (кельти, ножі тощо) у Карпатському басейні відомі у скарбах і похованнях уже в періодах ВD – НА (за Рейнеке) [Kacsó, 2001, s. 234-235], а пізніше їх кількість ще більше зростає, відносити зариття Неділиського скарбу до кінця періоду НаВ не має достатніх підстав. Казан скарбу в межах типу В1 належить до найраніших (гладкі ручки, відносно короткі пластини кріплення, опуклі голівки заклепок). Одночленна фібула з листоподібною спинкою, орнаментованою мотивом дволезної сокири типу Рошітц – Саніслау, навпаки, відноситься до найпізнішого різновиду цього типу, який датується від НаА2 до НаВ1 [Bader, 1983, s. 29, ann. 29; 8. 31], але типовий для періоду На В1 [Page, 1998, s. 361]. Півмісяцеподібна підвіска з діркою для кріплення, відноситься до найпізніших форм в межах даного типу і має аналогії в угорському скарбі Дебрецен – Латокейп [Kemenczei, 1984, taf. СХСІІ, 15], де, між іншим, є і фібула типу Рошітц – Саніслау, і який останнім часом датується дослідниками періодом НаВ1 [Kemenczei, 1996, s. 84]. Бронзова однушкова чашка скарбу тривалий час класифікувалася як тип Єнішовіце або Кіркендруп [Żurowski, 1949, s. 186; Крушельницька, 1985, с. 81], який, до речі, є типовою формою IV ступеня скарбів Карпатського басейну (за Хр. Пер), що відповідає На В1. Однак, нещодавно Пал Патаї висловився проти зарахування її до типових екземплярів чарок типу Єнішовіце [Patay, 1996, s. 417]. Більш важливими з точки зору хронології скарбу є фрагменти великої бронзової посудини, які належать сітулі типу Гойдубесермень [Patay, 1969, s. 175-176; 1990, s. 28; Żurowski, 1949, tab. LVІІ, 8], що також є характерною формою На В1, хоч, якраз у випадку зі скарбом із Неділиськ, допускається їх трохи пізніший вік [Patay, 1996, s. 42]. Два чудово орнаментовані ножі з горбатою спинкою близькі типу Пфаттен знаходять паралелі в угорському скарбі Буй [Mozsolicz, 1985, taf.260, 1-2] і відносяться до завершальної фази розвитку металеві індустрії культури Гава [Kemenczei, 1984, s. 82]. Важливим з точки зору хронології скарбу є два кельти з рівною потовщеною втулкою, орнаментовані тонкими реберцями. Останні мають докладні аналогії в цілій низці скарбів Карпатського басейну, які Хр. Пер схильний датувати перехідним горизонтом між IV і V ступенями скарбів або періодами НаВ1 і НаВ3 [Page, 1998, s. 384]. Отже, переважна більшість речей скарбу належить до періоду НаВ1. Таким чином, Неділиський скарб вслід за М. Бандрівським і Л. Крушельницькою (1998) датувати періодом На В1. Це, зокрема, підтверджується і скарбом періоду НаВ1 Едек — Кендер-тог (Угорщина), у якому був казан типу В1, чарка типу Єнішовіце, фібула типу Рошітц – Саніслау і серп

* Дослідження останніх років встановили, що коло форм періоду НаВ2 носить локальний характер, а це не дає можливості використовувати їх для міжрегіональних хронологічних побудов. На цій підставі частина дослідників у своїх періодизаціях випускає цей хронологічний ступінь (див.: Page, 1998, від 299 і далі).

з язикоподібним руків'ям, аналогічний неділіському [Kemenczei, 1996, abb.11-13), тобто майже весь спектр датуючих речей аналогічним із скарбу Неділіська.

У скарбі з Озерян, окрім двох орнаментованих казанів типу В1 були знайдені і фрагменти чарки, близької до типу Єнішовіце [Żurowski, 1949, tab. XXX: 5,8; XXXI, 3]. Остання, на думку дослідників [Patay, 1996, s. 417], не є типовим зразком, а тому хронологію казанів можна визначити лише на основі типологічних особливостей. У цьому плані заслуговують уваги круглі, гладкі дугоподібні ручки, округла форма тіла й опуклі заклепки кріплення, а також орнаментация, які характерні для ранніх казанів типу В1, що з'явилися ще у період На А2 [Kemenczei, 1984, СХСІV, b:3, 1996, s.80]. Для датування озерацьких казанів таким раннім часом ми не маємо достатніх підстав ще й тому, що пластини ручок на них досить довгі, але віднесення їх до На В1 не викликає у нас жодних сумнівів.

Встановлення хронології останнього з чотирьох верхньодністрянських скарбів, що включали бронзові казани, кунисівського, можливе лише на основі аналізу типології казанів та стилю їхньої орнаментации. Скарб включав чотири казани типу В1 і один типу В2а. Останній тип уже Г. фон Мерхарт вважав хронологічно пізнішим, ніж тип В1 [von Merchart, 1952, s. 5-6]. Подальші дослідження і знахідки підтвердили цю думку [Patay, 1996, s. 29-30; Pare, 1998, s. 366]. З-поміж усіх них казан цього типу із Кунисовиць найраніший, про що свідчать супроводжуючі його казани типу В1, які не тільки типологічно, але навіть за технікою і символікою (мотив птахоподібного човна і сонця) "в'яжуться" до відповідних знахідок Карпатського басейну [Patay, 1967, s. 188, abb.5; Patay, 1990, s. 25-27, taf. 14, 19]. Отже, увесь скарб із Кунисовиць можна віднести до кінця періоду НаВ 1 – початку НаВ3.

Таким чином, бронзові казани дністрянської групи укладаються в хронологічні рамки періодів НаВ1 – частково НаВ3, причому найранішими є, мабуть, знахідки із Озерян і Волоки; дещо пізніші казани із Неділіськ та Кунисовиць.

Походження. Інтерпретація

Розглянувши питання типології і хронології бронзових казанів верхів'їв Дністра, можна приступити до вирішення проблеми їхнього походження. Як показало картографування й статистичні підрахунки казанів типу В1, приблизно 70 % їхніх знахідок походять із Карпатського басейну, причому 2/3 цих останніх концентруються у Східній Угорщині, у т. зв. Ніршегу та його околицях. Саме звідси походять найраніші казани типу В1, що датуються ще періодом На А2 [Patay, 1990, s. 25-26; Kemenczei, 1996, s. 80] і в'яжуться переважно до металеві індустрії культури Гава й частково Кіятице [Patay, 1990, s. 28]. Звідси бронзові казани типу В1 через обмінно-торгові шляхи проникають за межі Карпатського басейну, в тому числі і у верхів'я Дністра [Merchart, 1952, s. 12-15, karte 1; Patay, 1990, s. 27]. Гіпотеза італійського (етруського) походження дністрянської групи казанів, яка виникла ще у ХІХ ст. [Бандрівський, 1994, с. 118; 1999, с. 151], сьогодні має лише історіографічне значення, хоч, звичайно, далекосяжні, але опосередковані зв'язки між північноіталійськими областями, Карпатським басейном і верхів'ям Дністра у досліджуваний час існували [Moszolicz, 1972; Iankovits, 1996]. Тут достатньо згадати хоча б етруський бронзовий шолом із Кремінної біля Кам'янець-Подільського [Бандрівський, 1994, с. 96, рис. 41, 125; Бандрівський, Крушельницька, 1998, с. 232-233, рис. 16, 5; Малеев, 2001].

Поява бронзових казанів у Верхньому Подністров'ї відноситься до періоду На В1 і пов'язана, ймовірно, з Верхньотиським регіоном, де в цей час, як із протилежного боку Карпат, проживало гавське населення, як, до речі, і в Семиграддю, де фіксується ще один потужний осередок виробництва бронзових казанів. Шлях проникнення останніх на Дністер, як свідчить скарб із Кучави (Мукачівський р-н, Закарпатська обл.), що включав два казани типу В1 [Kobal, 2000, s. 83, tab. 84, D:12], пролягав через перевали Східних Карпат, зокрема, Верецький. Не виключено, що після перших казанів, які потрапили у верхів'я Дністра, розпочалося їх місцеве виробництво. На це, окрім деяких особливостей самих казанів (наприклад, орнаментацийні мотиви), можуть вказувати і знахідки ливарних форм для виробництва бронзових кельтів на поселенні Висоцької культури в Мишковичах (Тернопільська обл.) [Малеев, 1976, с. 232-239; Крушельницька, 1985, с. 55, 57-58; Бандрівський, 1994, с. 81, 83-84]. Можливо, саме тут виник новий різновид бронзових

казанів з подвійним, але роздільним кріпленням для ручок, який Г. фор Мерхарт зачислив до типу В2а і який відомий за скарбом із Кунисовиць (рис. 1,7).

Картографування казанів дністрянської групи (рис. 2) свідчить, що три з чотирьох місцезнаходжень знаходяться на правому березі Дністра, в ареалі поширення культури Гава (Голігради), і лише скарб із Неділиськ територіально в'яжеться до висоцької культури [Бандрівський, Крушельницька, 1998, с. 227]. Питання їх інтерпретації донині залишається дискусійним. Правда, дослідники вважають, що зариття подібних скарбів, особливо т.зв. “чистих”, які включали лише бронзове начиння, носило ритуальний характер [Sorocanu, 1995, s. 54]. Із досліджуваних тут скарбів такими за складом є скарби із Кунисовиць (п'ять казанів) і Озернян (два казани + одна чарка). З цього приводу заслуговують уваги й умови знаходження та склад скарбу із Волоки. Тут у бронзовий казан, заритий на глибину приблизно два метри (!), було складено сім кельтів [Войнаровский, Смирнова, 1993, с. 183]. Така ж кількість кельтів знаходилась у відомому скарбі із Руди. Тут речі були складені у бронзову багатоорнаментовану чарку, в середині якої знаходився попіл, а ззовні вона була обкладена камінням [Żurowski, 1949, s. 171]. На основі чарки типу Штіллфрід-Гостоміце і кельтів знахідка впевнено датується періодом На В3 [Pare, 1998, s. 368]. Не виключено, що обидва скарби були заховані в землю з одних і тих ритуальних мотивів, що характерно для скарбів кельтів Карпатського регіону періоду НаВ [Sorocanu, 1995, s. 49]. Однак, ця проблема вимагає окремого дослідження.

Таким чином, проаналізувавши знахідки бронзових казанів дністрянської групи – Волока, Кунисовці, Неділиська, Озеряни – ми прийшли до висновку, що з'явилися вони у верхів'ях Дністра у молодший період поховань (період НаВІ, приблизно 1050/1020 – 950/920 рр. до н. е.) в ареалі культури Гава-(Голігради) із Верхнього Потисся. Незабаром, очевидно, розпочинається місцеве виробництво й вони потрапляють до носіїв висоцької культури (Неділиська). Виробництво їх припиняється на початку періоду На В3 (приблизно 950/920 – 800 рр. до н. е.) (Кунисовці). Зариття в землю скарбів, до складу яких входили бронзові казани, ймовірно, носило ритуальний характер.

ЛІТЕРАТУРА

Бандрівський М.

1994 Скринькові поховання висоцької культури в межиріччі Збруча і Стрипи. – Львів.

1999 Етнокультурна ситуація у Північно-Східних Карпатах у період раннього заліза // Етногенез та етнічна історія населення Українських Карпат. Археологія. – Львів. – С. 145-162.

Бандрівський М., Крушельницька Л.

1998 Основні періоди розвитку висоцької культури (за матеріалами поховальних пам'яток) // ЗНТШ. – Т. ССXXXУ. Праці Археологічної комісії. – Львів. – С. 193-247.

Войнаровский В. Н., Смирнова Г. Й.

1993 Новые находки древних бронз в окрестностях с. Волока на Буковине // РА. – № 4. – С. 183-190.

Крушельницька Л. І.

1985 Взаємозв'язки населення Прикарпаття і Волині з племенами Східної і Центральної Європи (рубіж епох бронзи і заліза). – Київ.

Малеєв Ю. Н.

1976 Литейные формы с поселения Мишковичи в Поднестровье // Энеолит й бронзовий век України. – Київ. – С. 232-240.

1992 Гальштатские элементы вооружения в междуречье Днестра и Прута // Ziemia polskie we wczesnej epoce żelaza i ich powiązania z innymi terenami. – Rzeszów. – С. 191-198.

Малеєв Ю. М.

2001 Етрусський шолом з України // Сагратіа. Карпатика. – Вип. 13. Давня історія України і суміжних регіонів. Ювілейний збірник на честь 70-річчя від дня народження професора Едуарда Адельбертовича Балагурі. – Ужгород. – С. 91-96.

Angeli W.

- 1962 Ein Hortfund von fünf Bronzebecken aus Galizien // *Annalen des Naturhistorischen Museums in Wien*, 65. – S. 307-311.

Bader T.

- 1983 Die Fiebeln in Rumänien // *Prahistorische Bronzefunde*. – Abt. XIV. 6 Banb. – München. – S. 303-322.

Jankovits K.

- 1996 Beiträge zu der Situla und Bronzefanne mit Handgriff in Nordostitalien in der Spätbronzezeit // *Studien zur Metallindustrie im Karpatenbecken und den benachbarten Regionen*. – Budapest. – S. 303-322.

Cascó C.

- 2001 Zur chronologischen und kulturellen Stellung des Hügelgreberfeldes von Lăpuș // *Der Nord Karpatische Raum in der Bronzezeit. Simposium Baia Mare 7.-10. Oktober 1998*. – Baia Mare. – S. 231-278.

Kemenczei T.

- 1984 Die Spätbronzezeit Nord-Ostungarns. – Budapest.

Kemenczei T.

- 1996 Angaben zur Frage der Endbronzezeitlichen Hortfundstufen im Donau – Theißgebiet. – *Communicationes Archaeologicae Hungariae*. – S. 53-92.

Kobal J. V.

- 2000 Bronzezeitliche Depotfunde aus Transkarpatien (Ukraine). – *Prähistorische Bronzefunde*. Abt. XX. 4. Band. – Stuttgart.

Kozłowski L.

- 1939 *Zarys pradziejów Polski południowo-wschodniej*. – Lwów.

Merhart von G.

- 1952 Studien über einige Gattungen von Bronzegefäßen. Festschrift des Römisch-Germanischen Zentralmuseums, II. – Mainz. – S. 1-71.

Mozsolics A.

- 1972 Beziehungen zwischen Italien und Ungarn während „Bronzo recente“ und „Bronzo finale“. – *Rivista di Scienze Preistoriche* 27. – S. 373-401.

Mozsolics A.

- 1985 Bronzefunde aus Ungarn. – Budapest.

Pare Chr.

- 1998 Beiträge zum Übergang von der Bronze – zur Eisenzeit in Mitteleuropa. Teil 1: Grundzüge der Chronologik im Östlichen Mitteleuropa (11.-8. Jahrhundert V. Chr.) // *Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums Mainz*. – Mainz 45. – Jahrgang. – S. 293-433.

Patay P.

- 1969 Der Bronzefund von Mezököveszd // *Acta Archaeologica Hungarica*, 21. – S. 167-216.

Patay P.

- 1990 Die Bronzegefäße in Ungarn // *Prahistorische Bronzefunde*, Abt. II. 10. Band. – München.

Patay P.

- 1996 Einige Worte über Bronzegefäße der Bronzezeit // *Studien zur Metallindustrie im Karpatenbecken und den benachbarten Regionen*. – Budapest. – S. 405-419.

Soroceanu T.

- 1995 Die Fundumstände bronzzeitlicher Deponierungen – Ein Beitrag zur Hortdeutung beiderseits der Karpaten // *Bronzefunde aus Rumänien*. – Berlin. – S. 15-80.

Sulimirski T.

- 1938 *Brażowy skarb z Niedzielisk pow. Przemyślany // Światowit*. – XVII. – S. 255-282.

Żurowski K.

- 1949 Zabytki brązowe z młodziej epoki brązu i wczesnego okresu żelaza z dorzecza górnego Dniestru // *Przegląd Archeologiczny* 9. – S. 155-214.

Josyp KOBAL'

BRONZE POTS IN UPPER DNISTER

Complete and fragmentary bronze pots from territory of Upper Dnister area are described at the paper. Typology, chronology and derivation of the material are analyzed.

The author dates appearance of bronze pots in Upper Dnister region to period HaB₁. He supposes that the material was connected with population of Gava-Goligrady culture of Upper Tysa region. Late, "pots-making" had local character.